

KAJA KAŻMIERSKA
Uniwersytet Łódzki

WYWIAD NARRACYJNY JAKO JEDNA Z METOD W BADANIACH BIOGRAFICZNYCH*

1. WSTĘP

Metodą dokumentów biograficznych nazywamy takie prowadzenie badań socjologicznych, w których do rozwiązania postawionego zagadnienia zbiera się tylko materiały zawierające relacje ludzi o ich uczestnictwie w zdarzeniach i procesach stanowiących przedmiot badań, a na podstawie tych relacji dokonuje się opisu danych procesów i stawia hipotezy wyjaśniające [Szczępański 1973: 619–620]. Takie określenie metody badań biograficznych z dzisiejszej perspektywy staje się jedynie ogólnym wskazaniem podejmowanej przez badacza opcji. Nie charakteryzuje jednak ani wykorzystywanej przez niego procedury analitycznej, ani perspektywy metodologicznej czy teoretycznej. Nie musi być zatem równoznaczne z działaniami podejmowanymi przez Thomasa i Znanieckiego uznanych za twórców metody biograficznej. Wykorzystywali oni badania biograficzne zgodnie z założeniem, iż w życiu społecznym czynniki subiektywne odgrywają zasadniczą rolę a wszelkie ich manifestacje są niezbędnym źródłem wiedzy o procesach społecznych [Thomas, Znaniecki 1976]. Rozpropagowana przez Thomasa i Znanieckiego analiza biografii stała się w latach 30. i 40. XX w. jedną z podstawowych perspektyw metodologicznych badań socjologicznej szkoły Chicago. Wraz z rozwojem funkcjonalizmu strukturalnego badania biograficzne zostały zarzucone na rzecz bardziej efektywnych i, jak sądzono, bardziej naukowych metod surveyowych.

Obecnie badania nad biografią przeżywają swój renesans. Został on zapoczątkowany pojawieniem się w socjologii nowych teorii (etnometodologii, fe-

---

* Angielska wersja tego artykułu – *Narrative Interview as a Method of Biographical Analysis* – ukazała się także w: Jurij Fikfak et al. (Eds.) *Qualitative Research. Different Perspectives – Emerging Trends*. Lubljana: Založba ZRC: 153–171.

nomenologii, symbolicznego interakcjonizmu) postrzegających jednostkę jako działający podmiot, zaś rzeczywistość społeczną jako efekt dokonywanej przez jednostki konstrukcji. Takie zorientowanie zainteresowań socjologicznych wymagało aplikacji innych, niż statystyczne metod [Helling 1990]. Analiza materiałów biograficznych mogła przy tym zostać wzbogacona o nowe ich rodzaje dzięki zapisowi na taśmie magnetofonowej żywej rozmowy bądź spontanicznej narracji, czy też nagraniu audiowizualnemu. W rezultacie rozwinięta została teoretyczna i metodologiczna refleksja umożliwiająca wykorzystywanie materiałów biograficznych przez badaczy reprezentujących różnorodne orientacje, od symbolicznego interakcjonizmu, socjologii fenomenologicznej wraz z etnometodologią poczynając, na marksizmie i strukturalizmie kończąc. Stąd, badania biograficzne odnosić się zaczęły do znacznie większej niż dawniej liczby problemów socjologicznych i dziedzin badawczych (np. ruchliwości społecznej, świadomości społecznej, socjalizacji, socjologii zawodów, medycyny, kryminologii) [Helling 1990: 15]. Różnice między podejściem do metody biograficznej mogą się zatem zawierać w cechach zbieranego materiału, sposobu jego analizy czy orientacji teoretycznej wspierającej poczynania badawcze. Te odmienne wymiary podejścia do biografii zostały scharakteryzowane w wielu opracowaniach¹.

Ingeborg Helling [1990: 16] podkreśla, iż jedną z najbardziej znaczących cech różnicujących poszczególne podejścia badawcze stała się koncepcja przedmiotu. Sposób definiowania przedmiotu charakteryzuje bowiem podejście do materiału biograficznego, który sam w sobie może stać się tematem badania (biography as a topic) bądź jego środkiem (biography as a means) gdy badacz zbiera informacje biograficzne w celu odpowiedzi na podstawowe pytania socjologiczne. Kiedy zainteresowania badacza skierowane są na przedmiot – celem analizy jest odpowiedź na pytanie „co?”, kiedy zaś na strukturę – stawiane jest pytanie „jak?”. W tej drugiej sytuacji badacza interesują *interakcyjne warunki wytwarzania danych i struktury indywidualnego znaczenia w konstruowaniu typów przebiegu zdarzeń*, co oznacza, iż ważna jest nie tylko „subiektywna rzeczywistość” przedstawiona w opowieści informatora, lecz również, a niekiedy przede wszystkim, kontekst jej powstania.

Próbę połączenia odmiennych wariantów badania biograficznego stanowi metoda wywiadu narracyjnego [Rokuszevska-Pawełek 1996, 2002]. Określenie metoda jest tu nieprzypadkowe, gdyż jej autor – Fritz Schütze zaproponował zwartą koncepcję badania opowieści o życiu, na jaką składają się: swoista technika zbierania materiału, w wyniku której otrzymujemy tzw. narrację

¹ Por. między innymi: Denzin (1970), (1989), Bertaux (1981), Hałas (1990), Rokuszevska-Pawełek (1996, 2002).

o życiu, oraz oparty o spójne założenia teoretyczne sposób jej analizy. Łącząc dwie różne tradycje interpretatywne Schütze z jednej strony nie unieważnia perspektywy związanej z odpowiedzią na pytanie „co?” (jak skłonni są to czynić konstruktywiści traktując narrację wyłącznie jako temat). Jednocześnie bardzo ważne w procedurze analitycznej wywiadu narracyjnego jest poszukiwanie cech formalnych narracji (jak ludzie opowiadają o swoim życiu). Ma to prowadzić po pierwsze, do pogłębionej odpowiedzi na pytanie „co?”, po drugie, do samokontroli procesu badawczego. Formalna analiza narracji czyni bowiem pracę badawczą bardziej usystematyzowaną dla badacza oraz daje mu instrumenty do intersubiektywnej samokontroli [Riemann 2003: 19]².

Metoda wywiadu narracyjnego oraz tzw. „obiektywna hermeneutyka”³ składają się na dwie orientacje biograficzne współczesnej socjologii niemieckiej. Denzin postrzega je jako podejścia obiektywne (objective approaches) będące kontynuacją „historii naturalnej” uprawianej przez szkołę Chicago [Denzin 1989]. W istocie Schütze określając obszar problematyki badawczej jako analizę zjawisk rozciągniętych w czasie, a więc mających charakter procesu, powołuje się między innymi na koncepcję „*natural history*” Parka [Schütze 1986]. Autor metody wywiadu narracyjnego odwołuje się również do, zainicjowanej przez Thomasa i Znanieckiego formuły, pogłębionej analizy pojedynczych przypadków zawartych w materiałach odtwarzających przeszłość. Jednak swoista jakość nagranej narracji biograficznej, wsparta określoną procedurą analityczną, umożliwiła wprowadzenie przez Schützego innowacji metodologicznej polegającej na „zdynamizowaniu retrospekcji”. Ten aspekt analizy stanowi również o odmiennym podejściu do procesu badawczego wobec przedstawicieli symbolicznego interakcjonizmu dążących do *chwywania fenomenu społecznego in actu* [Prawda 1989]⁴. Tak więc traktowa-

² W przypadku tej publikacji podany w nawiasie numer oznacza numer akapitu a nie strony. Jest to publikacja w czasopiśmie internetowym.

³ Twórcą „obiektywnej hermeneutyki” jest U. Oevermann. Realizowana w obrębie tej koncepcji procedura analityczna zakłada określenie różnic między „strukturą sensu” a „subiektywne intencjonalnym przedstawieniem”. Dokonuje się tego przez systematyczną analizę wypowiedzi badanego i rozważeniu wszystkich możliwych lecz nie podjętych przez jednostkę opcji działania, których liczba ciągle się kurczy. Kolejno wykluczane opcje umożliwiają dokładny opis danego przypadku przez założenie, iż jego istotę można poznać określając czym on nie jest czy też nie mógł się stać. Praca nad przypadkiem ma charakter kolektywnej dyskusji, w której rozważane są poszczególne fazy biografii i możliwe do podjęcia alternatywne działania (Denzin 1989; Prawda 1989).

⁴ Należy podkreślić, że symboliczni interakcjonści stanowili dla Schützego inspirację w podjęciu zainteresowań procesowymi aspektami rzeczywistości. Nawiązuje on między innymi do koncepcji „kariery moralnej” Goffmana, a przede wszystkim do koncepcji trajektorii Straussa. Ważnym metodologicznym źródłem inspiracji, wspierającym procedurę analityczną,

nie narracji jako tematu wynika w dużej mierze z wrażliwości metodologicznej. Odwołując się do uznanej tradycji badań biograficznych niemiecki socjolog chce jednocześnie uniknąć sytuacji, w której materiały biograficzne analizowane były *w mniej lub bardziej intuicyjny sposób, bez zwrócenia uwagi na ich formalne cechy* [Riemann 2003: 19].

Zadaniem niniejszego artykułu jest przedstawienie wywiadu narracyjnego jako jednej z technik w badaniach biograficznych oraz zarysowanie metody analizy tekstu narracji. Należy zaznaczyć, że część z zamieszczonych tu informacji była już przedmiotem publikacji [Hermanns 1987, Prawda 1989, Rokuszewska-Pawełek 1996, 2003]⁵. Nie sposób jednak uniknąć takich powtórzeń jeśli opis metody i jej teoretycznych uwarunkowań ma być zrozumiały dla czytelnika. Mając na uwadze wspomniane publikacje pragnę uzupełnić je o dodatkowe informacje (np. dotyczące niektórych terminów teoretycznych stosowanych w analizie tekstu) oraz rozważania na temat krytyki i zalet wywiadu narracyjnego, w których odwołuję się również do własnych obserwacji i doświadczeń. Od kilkunastu bowiem lat posługuję się wywiadem narracyjnym realizując własne zainteresowania badawcze.

2. WYWIAD NARRACYJNY JAKO TECHNIKA

Mimo określenia „wywiad”, zbieranie materiału, jakim jest opowiadanie własnej biografii, różni się od tradycyjnego, stosowanego w naukach społecznych narzędzia badawczego. Istotą wywiadu narracyjnego jest bowiem otrzymanie opowieści o życiu, nie będącej sumą odpowiedzi na stawiane pytania, lecz spontaniczną narracją, niezakłóconą interwencją badacza. Celem wywiadu narracyjnego jest zatem uzyskanie od jednostki – nazywanej tu narratorem a nie respondentem – relacji o życiu lub wybranych jego fazach⁶, w wyniku czego otrzymujemy zwartą, niekiedy kilkugodzinną, opowieść narratora utrwaloną na taśmie magnetofonowej.

Zdawać by się mogło, iż pozostawienie narratorowi „wolnej ręki” czyni z wywiadu narracyjnego technikę łatwą, zaś badacza zwalnia z części obowiązków towarzyszących przeprowadzaniu tradycyjnego wywiadu (np. problemu doboru właściwie sformułowanych pytań). W istocie jednak uzyskanie

---

stały się dla Schützego założenia teorii ugruntowanej (grounded theory) Glasera i Straussa (1967, 1987).

⁵ Najobszerniejszą publikacją w języku polskim, przedstawiającą wywiad narracyjny i jego miejsce w socjologii interpretatywnej jest książka Alicji Rokuszewskiej-Pawełek, *Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków. Analiza biograficzna* (2002).

⁶ Rzecz jasna podjęcie takiej procedury zbierania materiału ugruntowane jest określonymi założeniami teoretycznymi, które przedstawię dalej.

jakościowo dobrego wywiadu narracyjnego wymaga praktycznego wykształcenia określonych umiejętności. Będę na nie zwracała uwagę w toku omawiania poszczególnych faz wywiadu, na które składają się ⁷:

2.1. Faza rozpoczęcia wywiadu. Mimo iż ta część kontaktu z narratorem nie zostaje zazwyczaj udokumentowana, jest ona niezwykle istotna dla stworzenia atmosfery sprzyjającej opowiadaniu. Zadaniem badacza jest zdobycie zaufania narratora przez stworzenie klimatu sympatii i relaksu w prowadzeniu tzw. zwykłej rozmowy. Należy pamiętać, iż decyzja o podzieleniu się opowieścią o swoim życiu wiąże się z podjęciem intelektualnego, emocjonalnego, a także czysto fizycznego wysiłku, na który zarówno badacz jak i narrator muszą być przygotowani. Istotnym elementem projektującym tę sytuację jest magnetofon, którego pojawienie się, czy mające nastąpić włączenie, często peszy osobę opowiadającą. Zadaniem badacza jest więc również „oswojenie” narratora z tym przedmiotem. Dobrą strategią często okazuje się włączenie magnetofonu już w tej fazie, aby narrator przyzwyczał się do faktu, że jego wypowiedź jest nagrywana.

2.2. Faza stymulacji do opowiadania polega na wyjaśnieniu rozmówcy o jaki rodzaj wypowiedzi jest proszony. Należy więc zaznaczyć, iż badacza interesuje opowieść o życiu narratora, o jego osobistych doświadczeniach. Wyjaśnienie to musi być jednoznaczne i podkreślać, iż badacza interesują losy tej konkretnej osoby. W przeciwnym razie może się zrodzić w narratorze przekonanie, iż wzorem innych technik badawczych, ma on reprezentować określoną grupę, przedstawiać jej opinię itp. Wtedy opowiadanie, jakie powstałoby w kolejnej fazie wywiadu nie będzie spełniać wymogów narracji o doświadczeniach biograficznych, przekształca się raczej w wywiad etnograficzny na temat światów społecznych czy milieu informatora czy też ekspercki, kiedy opowiadający jest źródłem wiedzy na temat interesującego badacza problemu (np. procesów społecznych, działań instytucjonalnych). Wreszcie, niewłaściwa stymulacja do narracji czyli pytanie o motywy i argumentacje może spowodować, że to właśnie argumentacja a nie narracja stanie się podstawowym schematem komunikacyjnym w opowieści [Riemann 2003].

W tej lub w poprzedniej fazie należy zapewnić narratora o pełnej anonimowości jego wypowiedzi. Podstawową zasadą przy sporządzaniu zapisu wywiadu jest zakrycie prawdziwej tożsamości. Narratorom nadaje się pseudonimy, zmienia nazwy miejscowości, instytucji itp.

---

⁷ Opisując sposób przeprowadzania wywiadu korzystam z artykułu H. Hermannsa (1987).

2.3. Faza narracji stanowi zasadniczą część wywiadu, na którą składa się spontaniczna (tj. uprzednio nie przygotowana) i nie zakłócona interwencjami badacza, opowieść o życiu. Zadaniem prowadzącego wywiad jest więc wysłuchanie (niekiedy kilkugodzinnej) narracji bez zbędnych tj. zaburzających tok opowiadania, znaków werbalnej interakcji. Jak wskazują teksty opisujące wywiad narracyjny oraz zdobyte przeze mnie doświadczenie, nie jest to łatwa umiejętność. Po pierwsze, informator często oczekuje, że badacz będzie stawiał pytania. Po drugie, wyrobiony przez tradycyjne techniki badawcze nawyk pytania, oraz potoczny schemat komunikacyjny niejako wykluczający milczenie jednego z partnerów interakcji, trudne są do wyeliminowania. Zwłaszcza, jeśli badacz styka się z interakcyjnie trudnymi sytuacjami np. chwilami przedłużającego się milczenia, gdy narrator poszukuje kolejnego wątku lub przeżywa swoje opowiadanie. Szczególnie te ostatnie sytuacje, związane ze wzruszeniem spowodowanym silnym przeżyciem przywróconych przez opowieść emocji, niekiedy płaczem, trudne są zarówno dla narratora jak i badacza. Niełatwa jest też do opanowania podyktowana „naturalnym” impulsem chęć natychmiastowego uściślenia informacji przez od razu zadane pytanie. Przeprowadzający wywiad powinien jednak pamiętać, iż jego zadaniem w tej części wywiadu jest podtrzymywanie interakcji przede wszystkim przy pomocy pozawerbalnych znaków służących wskazaniu, że opowieść narratora jest ważna i interesująca. Jak wspomniałam jest to umiejętność, którą zdobywa się poprzez praktykę. W istocie bowiem udział badacza w tej fazie wywiadu polega nie tylko na powstrzymaniu się od zadawania pytań, lecz uważnym słuchaniu i analizowaniu opowieści, co wykorzystane jest w następnej fazie wywiadu.

2.4. Faza pytań ma miejsce gdy opowiadający definitywnie zakończy narrację. Wtedy badacz może zadawać pytania wyjaśniające, na które składają się związane z wysłuchaną opowieścią wątpliwości oraz pytania teoretyczne. Zadawanie tych pierwszych wymaga wspomnianej już umiejętności uważnego i rzecz można analitycznego słuchania (w czasie narracji badacz może robić notatki). Ich celem jest wyjaśnienie nieścisłości, braku konsekwencji w opowiadaniu, niedokończonych wątków, bądź innych niezrozumiałych treści narracji. Pierwsze pytania dotyczyć powinny uszczegółowienia, wyjaśnienia tego co narrator powiedział, następnie, ciągle w odniesieniu do usłyszanej narracji, wprowadza się pytania o nowe wątki, które nie pojawiły się w opowiadaniu, co pozwala wzbogacić otrzymany już materiał [Riemann 2003]. Jest to zatem ważna i zarazem bardzo trudna faza wywiadu, dlatego zdarza się, iż szczególnie niedoświadczony badacz, może mieć trudności z wychwyceniem tych wszystkich zagadnień, które winny stać się przedmiotem jego pytań. Zdobyte

w ten sposób informacje służą potem analizie przyczyn dokonywanych przez narratora przemilczeń, niekonsekwencji w opowiadaniu itp.

Drugą częścią tej fazy są pytania teoretyczne, dzięki którym uzyskujemy opinie narratora, jego dodatkowe komentarze ważnych, z punktu widzenia badanego problemu, tematów.

2.5. Faza zakończenia wywiadu polega na „normalizacji” sytuacji tj. wyłączeniu magnetofonu i prowadzeniu luźnej rozmowy. Ze względu na otrzymany materiał nie jest to faza tak istotna, jak pozostałe (choć niejednokrotnie badacz może uzupełnić informacje na temat narracji). Jednak z punktu widzenia zawartego w idei wywiadu narracyjnego jego moralnego przesłania, jest to faza bardzo ważna. Kończąc spotkanie z osobą, która poświęciła swój czas i obdarzyła badacza zaufaniem, winien z kolei on poświęcić swój czas traktując narratora jako partnera w interakcji a nie jedynie „maszynkę do opowiadania”. Jest to również czas na dyskusję kwestii spornych, różnicy poglądów, jakie mogły pojawić się między narratorem i badaczem. Jest to jednak zadanie bardzo trudne. Przykładem mogą być sytuacje, w których narrator prezentuje uprzedzenia wobec innych. Badacz słuchający opowieści jest współuczestnikiem sytuacji interakcyjnej i w tym sensie ‘współ-autorem’ narracji. Do zagadnienia tego powrócę dalej.

Inny problem, związany z sytuacją całego wywiadu, ale jednocześnie pokazujący, że ostatnia jego faza jest ważna, to terapeutyczna funkcja narracji. Alicja Rokuszevska-Pawełek [2002: 66] rozważa trzy kwestie, w których może się ona ujawniać: miejsce narracji w terapeutycznej funkcji socjologii, terapeutyczne konsekwencje wywiadu dla samego badacza oraz terapeutyczne konsekwencje dla narratora. Zwłaszcza ta trzecia związana jest z sytuacją, kiedy proces narracji daje opowiadającemu możliwość odreagowania doświadczeń trudnych, przepracowania biografii, czasem przeżycia oczyszczenia – katharsis. Problem dotyczy zwłaszcza doświadczeń traumatycznych, wcześniej często nieujawnionych, niemal wypchniętych ze świadomości. Najczęściej opisywanym w literaturze jest przypadek narracji na temat Zagłady [np. Engelking-Boni 1994, Rosenthal 1998, Rokuszevska-Pawełek 2002]. W sytuacjach tak złożonych jak relacja na temat Holokaustu badacz musi liczyć się z podjętym przez siebie ale przede wszystkim przez narratora, wyzwaniem⁸. Należy zwrócić uwagę, że o terapeutycznym charakterze narracji można mówić również w odniesieniu do mniej dramatycznych doświadczeń. Czasem sam fakt możliwości opowiedzenia o własnym życiu, podjęcia pracy biograficznej nad własnymi doświadczeniami,

⁸ W przypadkach gdy przewiduje się, że narrator może mieć trudności z powrotem do traumatycznych wspomnień, badacz powinien być przygotowany do konfrontacji z taką sytuacją.

nawet niespodziewanie dla autora narracji, może zyskać walor terapeutyczny, czego kilkakrotnie byłam świadkiem.

Opisany rodzaj interakcji z drugą osobą (narratorem) nie jest imitacją rozmowy, która zazwyczaj zakłada partnerski dialog. *Otóż Schütze aranżuje sytuację jak najbardziej sztuczną, ale sztuczną w taki sposób, by pozwoliła ona wydobyć strukturę naturalną i pierwotną, jaką jest improwizowana opowieść* [Prawda 1989: 95]. Narrator tworzy więc opowieść o własnej dynamice, przenosi się w przeszłość, kontekst sytuacyjny interakcyjnych warunków jej wytworzenia ulega zawieszeniu. Jest to doskonale widoczne w przypadku niektórych wywiadów, gdy narrator początkowo ma problemy z podjęciem opowieści, jeszcze nie oswoił się z sytuacją, nie wie od czego zacząć itp. aż w końcu „wkracza” w narrację podejmując jej reguły. W tym wymiarze obecność słuchacza ma nikły wpływ na narrację o doświadczeniach biograficznych. Niewątpliwie wpływa ona na wtórny porządek prezentacji, czyli wymiar dokonywanych uogólnień, syntez, oceny własnego życia, niektórych form autoprezentacji. Z tego punktu widzenia narracja jest rezultatem interakcji i dziełem obu jej uczestników [Prawda 1989].

Tak otrzymany materiał spisany zostaje z taśmy według szczegółowo określonej transkrypcji oraz poddany analizie, w której zawiera się oryginalność proponowanej przez Schützego metody.

3. ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE

Scharakteryzowana powyżej procedura zbierania materiału podyktowana jest określonymi tezami teoretycznymi. Podstawową z nich jest założenie, iż istnieje *homologia między strukturą organizacji doświadczenia wydarzeń w życiu a strukturą autobiograficznej narracji* [Hermanns, 1987: 49] Oznacza to, iż fazy biografii doświadczone przez jednostkę w jej realnym życiu odtwarzane są w takim samym porządku w strukturze narracji. Dzięki temu narracja o doświadczeniach biograficznych odkrywa co stało się w przestrzeni społecznej z punktu widzenia uczestniczących i działających w niej jednostek [Schütze 1986]. Owa rekonstrukcja przebiegu życia dokonywana w narracji (będącej zwartym opowiadaniem, w którym przytaczane zdarzenia są ze sobą powiązane) ma na celu odtworzenie sekwencji zdarzeń ukazujących, swoistą dla życia człowieka, ciągłość doświadczenia biograficznego. Zadaniem narracji ma być więc dostarczenie informacji o procesualnym przebiegu doświadczeń w biografii, przez co badacz może analizować interesujące go zjawiska nie jako opis statycznych stanów, lecz, nawiązując do pojęcia „historii naturalnej” Parka, przez wskazanie jak dane zjawisko powstało rozwijało się

i ewentualnie zaniknęło. Podstawową zaletą wywiadu narracyjnego nie jest zatem to, iż pomaga on w zebraniu informacji na temat zdarzeń, które nie mogą być uzyskane przy pomocy innych technik badawczych, lecz to, iż tylko w narracji jednostka dokonuje procesualnej rekonstrukcji doświadczanych zdarzeń [Hermanns 1987].

W wymiarze indywidualnej biografii procesualność ujawnia się w sekwencji określonych przez Schützego struktur procesowych (patrz dalej). Pozwala to porównywać jednostkowe losy biograficzne i badać z jednej strony swoiste formy przebiegu ludzkiego życia, z drugiej zaś strony ich uwikłanie w procesy społeczne. Pierwsza opcja jest badaniem fenomenu przebiegu życia ludzkiego, druga fenomenu społecznego przez pryzmat biografii [Prawda 1989]. Narracja daje zatem możliwość ujawnienia światów i procesów społecznych związanych z przebiegiem życia.

Aby podstawowe założenie teoretyczne wywiadu narracyjnego pozostawało w mocy, otrzymana narracja musi spełniać wymóg określonej przez Labova i Waletzky'ego reguły, iż homologia między strukturami doświadczenia a porządkiem opowiadania zachodzi wtedy, gdy mamy do czynienia ze spontanicznie wytworzoną (tj. nie przeciwiczną i nie zrutyinizowaną) wobec partnera interakcji narracją [Schütze 1986]. Dlatego tak ważnym dla dalszej analizy jest szczegółowe spisanie wywiadu z taśmy zgodnie z symbolami zapisu pozwalającymi ustalić liczne, także pozawerbalne, cechy interakcji oraz sposób tworzenia się w niej narracji⁹.

Warunkiem podjęcia analizy jest więc ustalenie schematu komunikacyjnego wywiadu przez stwierdzenie jego autentycznej spontaniczności oraz wyłonienie fragmentów narracyjnych, opisowych i argumentacyjnych. Zabieg ten służy przede wszystkim określeniu proporcji między poszczególnymi fragmentami wywiadu, w którym narracja zazwyczaj pełni rolę dominującą [Schütze 1986]. Innymi słowy każdy z wymienionych językowych schematów komunikacyjnych pełni określoną rolę w ujmowaniu rzeczywistości. Faktyczny przebieg działań człowieka najtrafniej odtwarza narracyjny schemat komunikacyjny. W narracji jej autor rekonstruuje zatem procesualny przebieg doświadczeń i zdarzeń, zaś w części argumentacyjnej podejmuje, z terażniejszej perspektywy, próby wyjaśnienia sobie i słuchaczowi motywów dokony-

---

⁹ Oto podstawowe symbole zapisu stosowane w transkrypcji wywiadów: bardzo – podkreślenie oznacza z naciskiem wypowiedziane słowo lub zdanie; / przedzielenie wyrazu lub zdania oznacza nagłe przerwanie danej wypowiedzi; (.) (..) (...) milczenie zależnie od czasu trwania; [połączenie klamrą wypowiedzi narratora i słuchacza oznacza równoczesne mówienie. Ponadto w nawiasach zamieszcza się komentarze dotyczące tempa opowiadania, sposobu artykulacji, emocji jakie okazywali narratorzy oraz towarzyszących narracji przerw, zakłóceń itp.

wanych wówczas działań, prezentuje teorie na temat własnej tożsamość, ocenia swoje życie¹⁰. Rozróżnienie to umożliwia dokonanie identyfikacji (i zarazem porównania) fragmentów narracyjnych, informujących o przebiegu zdarzeń wobec stwierdzeń o charakterze „ideologicznym”, wskazujących przede wszystkim na to, co narrator myśli niezależnie od tego, co robi [Hermanns 1987]. *Opowieść zorganizowana wokół następujących po sobie zdarzeń używa własną dynamikę – retrospekcji towarzyszy bieżące wytwarzanie znaczeń i refleksja egzystencjalna. Narrator pracuje nad swoją historią życia, prowadzi wewnętrzny dialog – statyczne i ‘punktualne’ przeżycia splatają się w procesy i logiczne związki, wysiłek syntetyzujący to objaśnianie (sobie i słuchaczowi) co doprowadziło do określonych sytuacji i stanów [Prawda 1989: 91].*

4. PROCEDURA ANALITYCZNA

4.1. Analiza schematu komunikacyjnego

Określenie wskazanych cech tekstu wywiadu narracyjnego stanowi pierwszy krok jego analizy nazywany analizą schematu komunikacyjnego. Na tym etapie dokonujemy też oceny jakości materiału przez wskazanie jego indeksalności (degree of indexicality), na który składają się dostateczna szczegółowość opisu, przytaczanie scen interakcyjnych, cytowanie wypowiedzi własnych oraz innych, pojawiających się w opowiadanej biografii itp. [Hermanns 1987]. Indeksalność określa stopień narracyjności tekstu i wskazuje czy narrator podejmując opowieść przystał na rządzące spontanicznym opowiadaniem reguły. Opowieść autobiograficzna musi zawierać podmiot biografii, sekwencję zdarzeń i doświadczeń oraz swoiste ramy procesów społecznych czyli sytuacje, światy społeczne i środowiska [Schütze 1986].

Forma narracji ograniczona jest również trzema wymogami regulującymi jej charakter. Należą do nich: 1) wymóg kondensacji (constraint to condense) – narrator nie jest w stanie opowiedzieć wszystkiego, dokonuje więc wyboru i ogranicza się do podstawowej linii opowiadania; 2) wymóg wchodzenia w szczegóły (constraint to go into details) – jeśli narrator zaczął mówić o czymś musi, przez zasadę implikacji, powiedzieć o kolejnych zdarzeniach aby jego wypowiedź była zrozumiała; 3) wymóg zamknięcia formy tekstualnej (constraint to close the form) – narrator musi zawsze doprowadzić do końca opowiadany epizod, wydarzenie itp. [Hermanns 1987].

¹⁰ Oprócz narracji i argumentacji opowiadający może posługiwać się również opisem jeśli dokonuje charakterystyki jakiegoś zjawiska, instytucji itp. Opis tym więc różni się od narracji, że jest „statyczny”, dotyczy pewnego momentu w czasie kiedy narrator nie odnosi się do następującej po sobie sekwencji zdarzeń.

Analiza schematu komunikacyjnego jest warunkiem wstępnym dla podjęcia dalszej pracy nad tekstem, gdyż jak zostało to pokazane, badacz sprawdza czy tekst spełnia podstawowe wymogi umożliwiające przeprowadzenie dalszej procedury analitycznej. Składają się na nią w dalszej kolejności następujące kroki: strukturalny opis tekstu i jego części formalnych, analityczna abstrakcja uogólnień ujawnionych przez tekst, kontrastowe porównanie z uogólnieniami innych tekstów porównywalnych w formie i temacie, rozwinięcie modelu teoretycznego, weryfikacja modelu teoretycznego przez konfrontację z innymi materiałami empirycznymi.

Dokonam teraz charakterystyki poszczególnych kroków, koncentrując się przede wszystkim na strukturalnym opisie tekstu, stanowiącym podstawowy etap analizy.

4.2. Strukturalny opis tekstu

Zadaniem strukturalnego opisu tekstu jest wyróżnienie tzw. autonomicznych jednostek narracji (narrative units)¹¹, wpisanych w nie, pojawiających się w toku narracji takich zjawisk (subsegmental phenomena) jak konstrukcja w tle czy uszczegółowienie opisu oraz meta całości (suprasegmental parts) będących złożeniami jednostek. Po podzieleniu tekstu na części i zdefiniowaniu poszczególnych wypowiedzi ze względu na tematyczny porządek zdarzeń, styl ich prezentacji, zmiany perspektywy przedstawień itp., określa się ich powiązania w porządku sekwencyjnym oraz rodzaje wzajemnych zależności (np. hierarchicznego nadbudowania jednych części tekstu nad innymi).

Warto w tym miejscu wyjaśnić kilka podstawowych terminów teoretycznych służących analizie tekstu. Należą do nich: konstrukcja w tle, komentarz teoretyczny, przesłonięcie, komentarz argumentacyjny, koda.

Konstrukcja w tle (Hintergrundskonstruktion, background construction) jest włączonym w główną linię narracji opowiadaniem, którego zadaniem staje się uściślenie, wyjaśnienie podstawowej narracji. Pojawianie się konstrukcji w tle związane jest ze wskazanymi przez Schützego podstawowymi wymogami narracji decydującymi o tym, iż tworzona spontanicznie opowieść jest logiczna, uporządkowana i ma określoną strukturę (por. trzy wymogi narracji). Konstrukcje w tle są wpisane w części narracyjne i nie mogą być wypro-

---

¹¹ Podział tekstu wywiadu na jednostki narracji można zobaczyć w czasopiśmie internetowym Forum Qualitative Social Research Vol 4 No3 2003 (<http://www.qualitative-research.net/fqs.htm>). Numer ten poświęcony jest analizie wywiadu narracyjnego z emigrantką turecką. Zamieszczony zapis wywiadu uwzględnia podział na podstawowe jednostki narracji związane z sekwencjami następujących po sobie zdarzeń. Odstęp między kolejnymi partiami tekstu oznacza przejście do następnej jednostki.

dukowane poza nimi. Są one wprowadzane do głównej linii opowiadania tam, gdzie istnieje nieporządek w strumieniu odtwarzanych zdarzeń, aby zachować ich wiarygodność rozumianą zarówno jako prezentację uporządkowanego ciągu zdarzeń jak i wyjaśnienie rodzaju towarzyszących tym zdarzeniom doświadczeń [Schütze 1992]. Tworząc konstrukcję w tle narrator często cofa się w czasie wprowadzając w narrację wydarzenia wcześniejsze, jednak związane z aktualną narracją.

Przykładem tej ostatniej sytuacji jest omawiany przez F. Schützego przypadek byłego żołnierza Wehrmachtu, w narracji którego pojawia się konstrukcja w tle w celu określenia źródła, rodzaju i intensywności uczuć narratora składających się na towarzyszące mu przez całe życie poczucie winy spowodowane bezsilnością. Przy czym pojawienie się tej konstrukcji w tle nie tylko uprawomocnia tworzony przez narratora przekaz, lecz również wskazuje na istotne momenty przesłonięcia trudnych dla niego problemów. Zawiera ona relację o traumatycznych doświadczeniach, które nie pojawiły się we właściwym dla nich porządku głównego toku opowiadania. Na treść konstrukcji w tle składa się bowiem opowiadanie związane z doświadczeniami wojennymi, które powinny być opowiedziane we wcześniejszej fazie narracji, jej autor wprowadza je zaś dopiero w momencie opowiadania o kłopotach rodzinnych mających miejsce daleko po wojnie [Schütze 1992].

Pojawiająca się w takim kontekście konstrukcja w tle związana jest z kolejnym pojęciem formalnym służącym analizie tekstu, jakim jest **przesłonięcie** (Ausblendung, fading out of awareness) [Schütze 1989]. Oznacza ono częściowe lub całkowite pominięcia czy też luki w relacji doświadczeń biograficznych. Schütze wyróżnia dwa typy przesłonięć:

1) przesłonięcia terażniejsze tj. dokonywane z perspektywy aktualnej rekonstrukcji doświadczeń biograficznych. Ich zadaniem jest maskowanie ówczesnych doświadczeń biograficznych wobec partnera interakcji i wyobrażonej publiczności wywiadu. Przesłonięcia terażniejsze są łatwe do ustalenia w wyniku strukturalnej analizy tekstu, gdyż wyraźnie zaburzają tok narracji np. przez brak realizacji jej podstawowych wymogów. Efektem tego rodzaju przesłonięć są zatem sprzeczności i napięcia w prezentacji doświadczeń biograficznych, nieuzasadnione urwanie opowiadania, formułowanie uogólnień nie wynikających z prezentowanych wcześniej przedstawień biograficznych.

2) przesłonięcia ówczesne – są przez narratora niezamierzone i zakłada się, iż oddziaływały one na dalsze doświadczenia biograficzne jednostki w relacjonowanej fazie historii życia. Przesłonięcia ówczesne są trudniejsze do ustalenia, w ich identyfikacji pomocna jest czwarta, opisana wyżej faza wywiadu (pytania o niejasne dla słuchacza fragmenty narracji). Mogą one w różny spo-

sób oddziaływać na aktualną prezentację biografii. Po pierwsze mogą ciągle pełnić dominującą funkcję w relacji o doświadczeniach biograficznych. Efektem tego stają się uderzające luki w wiedzy o ówczesnych okolicznościach, czy też brak wiązania informacji z tłumaczącym je ogólnym wzorem interpretacji. Po drugie mogą stać się przedmiotem refleksji i „pracy biograficznej” narratora dokonanej w czasie między relacjonowanymi doświadczeniami a wywiadem. Przykładem takiej sytuacji może być wspomniany wyżej cel pojawienia się w narracji konstrukcji w tle, a także podejmowanie refleksji nad ówczesnym przebiegiem wydarzeń oraz innymi możliwymi punktami widzenia, czy też wskazywanie przez narratora niezgodności między ówczesną a teraźniejszą perspektywą [Schütze 1989].

Komentarze teoretyczne ukazują stosunek jednostki do opowiadanych wydarzeń biograficznych. Umieszczane są zazwyczaj na końcu poszczególnych części narracji i służą ich podsumowaniu, formułowaniu ocen oraz komentowaniu opowiedzianych doświadczeń biograficznych. Komentarze teoretyczne pojawiające się w innych miejscach narracji wprowadzają „nieporządek opowiadania” („narrative disorder”). Rozpoznany na poziomie werbalnej realizacji „nieporządek” wskazuje, iż jednostka ma jakieś problemy z poddaną retrospekcji fazą życia, bądź ze swoją tożsamością i podczas narracji stara się w określony sposób z nimi uporać (np. przez przesłonięcie niektórych doświadczeń, lub przeciwnie, ich odkrywanie i wyjaśnianie wobec siebie i słuchacza) [Schütze 1984, Schütze 1986].

W komentarzu argumentacyjnym narrator stara się wyjaśnić wobec siebie i słuchacza problemy nie rozwiązane w poprzednich fazach jego biografii. Komentarz ten występuje przed zakończeniem opowiadania gdyż narrator czuje potrzebę skomentowania tego rodzaju doświadczeń, odniesienia ich do własnej koncepcji siebie [Schütze 1984, Schütze 1986].

Koda – czyli zakończenie opowiadania jest jedną z reguł tworzonych na żywo narracji. Jej celem staje się, zgodnie z zasadami tego schematu komunikacyjnego, powiązanie przeszłego wymiaru opowiadanych zdarzeń z teraźniejszą perspektywą. W kodzie narrator dokonuje podsumowania wpływu ówczesnych doświadczeń na jego obecną sytuację szczególnie w wymiarze transformacji własnej tożsamości. Koda składa się z dwóch części. W pierwszej narrator dokonuje podsumowania swojej opowieści i oceny skutków zawartych we wcześniejszych fazach biografii doświadczeń. W drugiej części „zamyka” przeszłość przechodząc do artykułowania wypowiedzi z teraźniejszej perspektywy [Schütze 1984, 1986].

Wskazane terminy nie wyczerpują całego instrumentarium, jakim może się posługiwać badacz przy strukturalnym opisie tekstu. Należą one jednak do naj-

bardziej znaczących ponieważ nie tylko umożliwiają strukturalną analizę opowiadania, ale też służą opisowi przebiegu doświadczeń, wskazaniu cech szczególnych danej biografii. Przykładem może być wspomniany wyżej przypadek analizy znaczenia konstrukcji w tle w narracji byłego żołnierza Wehrmachtu.

Strukturalny opis tekstu prowadzi do ustalenia sekwencji kontekstów biograficznych związanych z biograficznymi strukturami procesowymi [Schütze 2003].

4.2.1. Struktury procesowe

Struktury procesowe wskazują na fazową organizację doświadczeń biograficznych. Umożliwiają opis poszczególnych faz życia jednostki jako sekwencji owych doświadczeń rozciągniętych w czasie. Swoistą cechą poszczególnych struktur procesowych jest rodzaj podejmowanego w ich obrębie działania, które może być intencjonalne, bądź zewnętrznie uwarunkowane. Obok bowiem aktywności intencjonalnych, będących podstawą działania społecznego, istnieją także takie, które odbierają jednostce możliwości kierowania przebiegiem swojego życia. W efekcie charakter faz biograficznych z perspektywy jednostki można określić rozróżnieniem między „działaniem” a „doznawaniem”, „znoszeniem”. Intencjonalne „działanie” i „doznawanie” zakreślają obszar dla najważniejszych rozstrzygnięć biograficznych oraz relacji między zewnętrznymi i wewnętrznymi uwarunkowaniami procesów biograficznych, czyli poziomem obiektywnym a subiektywnym.

Cztery opisane przez Schützego struktury procesowe zostały wygenerowane przez teoretyczne nasycenie [Strauss 1967] dokonane w wyniku analizy ponad stu wywiadów narracyjnych:

1) Biograficzne schematy działania (biographische Handlungsschemata, biographical action schemes) – Biograficzny schemat działania odpowiada **intencjonalnej** zasadzie biografii. Jednostka posiada własny plan realizacji określonych zamierzeń w życiu oraz pracy nad własną tożsamością i stara się ów projekt realizować. Takim planem mogą być ogólne projekty biograficzne dotyczące np. realizacji określonej fazy cyklu życia (np. założenie rodziny, posiadanie dzieci itp.) czy jego wymiaru (np. zaplanowany i konsekwentnie realizowany plan kariery zawodowej). Inną formą realizacji tej struktury procesowej jest zamiar spróbowania czegoś nowego. Może być on spowodowany nieumotywowanym impulsem, który z perspektywy czasu okaże się biograficznie doniosły. Kolejnym wariantem takiego przypadku jest przemożna chęć dokonania zmiany. Jednostka może czuć się ograniczona przez swój dotychczasowy tryb życia i pragnie go zmienić szukając sytuacji, które są twórcze w dawaniu początku nowym rozdziałom w biografii (np. podróże, zmiany

zawodów, światów społecznych itp.). Ten rodzaj struktury procesowej reprezentuje więc intencjonalnie zaprojektowane działania, podejmowane dla realizacji określonych planów.

2) Trajektorie (Verlaufskurven, trajectories) – oznaczają taką formę doświadczenia, w której jednostka poddana zostaje zewnętrznym, niezależnym od jej woli, okolicznościom wpływającym na biografię (np. nagła choroba, śmierć bliskiej osoby, wojna). Trajektorium odpowiada biograficznej zasadzie doznawania, a podstawowym rodzajem doświadczenia jest cierpienie. Trajektorium związane jest z nową dla jednostki sytuacją, w której traci ona kontrolę nad swoim życiem, gdyż wszelkie dotychczasowe wzorce orientacji stają się nieadekwatne. Jest to proces długi, składający się z wielu etapów szczegółowo opisanych przez Schütze. W trakcie tego wielofazowego procesu jednostka początkowo nie jest w stanie opanować sterujących nią sił zewnętrznych, żyje w poczuciu narastającej dezorganizacji i niepewności, nie potrafi kontrolować swego działania. Procesowi temu towarzyszy kryzys tożsamości, utrata zdolności do nawiązywania stosunków społecznych połączona z jednoczesną zależnością od innych. Egzystencjalny świat człowieka i pole działania ulegają zawężeniu. Stopniowo, powoli jednostka zaczyna wypracowywać nowe interpretacje sytuacji aby w końcu opanować narzucone jej życiu okoliczności – „wyjść” z trajektorii. Opanowanie tego procesu jest równoznaczne z przewyciężeniem biograficznej zasady doznawania na rzecz działania i często wyraża się w zapoczątkowaniu biograficznego planu działania [Riemann, Schütze 1992; Schütze 1997].

Trajektorium wydaje się najpełniej opracowaną przez Schütze strukturą procesową. Jej koncepcję przejął on od Straussa, który opisał trajektorię jako typ procesu biograficznego towarzyszącego choremu w instytucjach opieki medycznej. Schütze uczynił z trajektorii konstrukcję o szerszym zasięgu charakteryzującą wszystkie procesy biograficzne o wskazanych wyżej cechach [por. Rokuszewska-Pawełek 2002].

Struktury procesowe mogą mieć zarówno wymiar indywidualny jak i kolektywny. Chociaż nie jest to regułą, najwyraźniej wymiar kolektywny ujawnia się w odniesieniu do trajektorii np. w przypadku systemów totalitarnych, wojny, migracji, stąd Schütze wyróżnia trajektorię indywidualną i kolektywną [Apitzsch, Inowłocki 2000; Rokuszewska-Pawełek 2002].

3) Wzorce instytucjonalne (institutionelle Ablaufmuster, institutional schedules for organizing biographies) – reprezentują sytuację, w której działanie jednostki podporządkowane jest instytucjonalnie określonym wzorcom i akceptuje ona stawiane wobec niej oczekiwania, stara się im podporządkować oraz realizować je w swojej biografii. Rzecz jasna uwarunkowania insty-

tuczonalne nieprzerwanie formują życie członków społeczeństwa. Dotyczą one np. norm regulujących poszczególne fazy cyklu życia. Wzorce instytucjonalne stają się podstawową strukturą orientacji biograficznej wtedy, gdy zyskują w doświadczeniu biograficznym jednostki rolę dominującą, gdy wyznaczają stale przebieg jej życia (np. instytucjonalnym wzorcem działania może stać się realizacja kariery zawodowej, bycie uczniem, żołnierzem).

4) Biograficzne metamorfozy (Wandlungsprozesse, biographical metamorphoses) – reprezentują nieoczekiwaną, pozytywną zmianę w życiu jednostki umożliwiającą odkrycie nowych możliwości, diametralną przemianę jej dotychczasowego życia. Przy czym cechą charakterystyczną powstania nieoczekiwanych możliwości jest to, iż nie mogą być one wprowadzone przez biograficzny schemat działania (np. odkrycie w sobie nieznannej zdolności, wielka wygrana na loterii). Biograficznej przemianie towarzyszy zazwyczaj zmiana lub przebudowa tożsamości jednostki [Schütze 1981, 1986].

Ustalenie struktur procesowych będących zarówno formami prezentacji jak i doświadczeniami biograficznymi, jest uwięzieniem etapu strukturalnej analizy tekstu i prowadzi do wyznaczenia społecznych i biograficznych procesów wynikłych z narracji. Należy przy tym podkreślić, iż poszukiwanie struktur procesowych w danej narracji nie prowadzi jedynie do ich identyfikacji, lecz zakłada opis ich wewnętrznej dynamiki np. przez określenie w danej biografii procesu przechodzenia jednej struktury w inną. A w dalszym etapie analizy chodzi też o pokazanie specyficznych i ogólnych cech społecznych charakteryzujących socjologicznie znaczące procesy biograficzne i społeczno historyczne [Schütze 1986].

4.3. Analityczna abstrakcja

Kompletną pracę nad tekstem uzupełnia kolejny etap tzw. analitycznej abstrakcji, kiedy badacz stara się wyłonić z tekstu kategorie swoiste dla aktualnie analizowanej narracji i czyniące z niej wobec innych przypadek kontrastowy. Najważniejszym zadaniem jest opisanie zależności, przejść i relacji między poszczególnymi strukturalnymi procesami biograficznymi, które składają się na swoistą biograficzną całość [Schütze 1986]. Realizując etap analitycznej abstrakcji należy również ustalić, które z kategorii analizowanego przypadku są wspólne innym narracjom. Badacz zmierza też do odkrycia pracy teoretycznej narratora (self-theoretical work). Analiza komentarzy teoretycznych dokonywana jest już we wcześniejszej fazie pracy nad tekstem, teraz badacz koncentruje się na rekonstrukcji teorii siebie z biograficznych komentarzy i odniesieniu ich do faktycznych wydarzeń życia tak, jak zostały one

przedstawione w narracji. Zaobserwowanie niezgodności wskazuje na silne problematyzowanie tożsamości narratora w jego życiu (np. w wyniku traumatycznych przeżyć, bądź takich, których teraz się wstydzi, które zaburzają jego koncepcję siebie). Przy czym analizę tej niezgodności wspierają swoiste cechy tekstu np. zaburzenie porządku narracji porządkiem argumentacji, bądź dokonywanie opisanych wyżej przesłoneń. Drugim aspektem powyższych ustaleń jest wskazanie na socjobiograficzne funkcje określonych teorii siebie (np. legitymizacja trudnych faz życia, wątpliwych działań itp.).

4.4. Porównanie kontrastowe

Następnym krokiem analizy jest porównanie kontrastowe. Na tym etapie dokonuje się porównania kategorii wygenerowanych z pierwszego tekstu i propozycji osiągniętych przez analityczną abstrakcję z innymi tekstami poprzez ich kategorie i ich propozycje wygenerowane dzięki analitycznej abstrakcji. Celem tego kroku jest opis teoretycznej różnorodności badanego pola. Porównanie kontrastowe pozwala na pierwszy ogląd empirycznie ugruntowanych i sprawdzonych wymiarów, zespołów cech, zbiorów możliwości określających badane zjawisko. Każdy nowy przypadek będzie przynosił nowe kategorie aż do momentu gdy uzyska się stopień teoretycznego nasycenia [Schütze 1986].

Porównanie kontrastowe może być realizowane przy pomocy dwóch nie wykluczających się strategii. Pierwszą z nich jest dobranie skrajnie różnego przypadku. Służy to zakreśleniu granic pola teoretycznego badanego zjawiska. Drugą jest dobranie przypadku, który obok wielu cech wspólnych, posiada niektóre cechy kontrastowe. Taka strategia daje możliwość „zagęszczenia” wymiarów i kategorii odnoszących się do poszczególnych problemów badanego procesu.

Końcowym etapem tego kroku, jak i go poprzedzających jest ujęcie kilku studiów przypadków w formę tzw. rozdziałów portretowych. Ich zadaniem jest prezentacja i dyskusja przypadków wzorcowych (stanowiących „kamienie węgielne”) dokonanej analizy. Ilustrują one podstawowe biograficzne i społeczne procesy, które zawarte zostaną w wyłaniającym się z kontrastowego porównania modelu teoretycznym [Schütze 1986].

4.5. Generowanie modelu teoretycznego

Zadaniem modelu teoretycznego jest opisanie określonych typów procesów społeczno-biograficznych. Przy czym najistotniejszym etapem w tworzeniu modelu jest wskazanie relacji, jaka zachodzi między procesem biograficznym a społecznym. Relację tę można opisać przy pomocy dwóch strategii.

Pierwsza z nich dąży do skonstruowania modelu teoretycznego przez zbadanie uwikłania biografii jednostki w określony proces społeczny. Opisanie tego procesu społecznego stanowić będzie „historię naturalną”, „splot” („concatenation”) typowych etapów, punktów zwrotnych określających analizę materiału¹². Wybierając pierwszą strategię budowy modelu teoretycznego badacz stawia następujące pytania: W jaki sposób proces społeczny realizowany jest w różnych biograficznych uwarunkowaniach? Jak zróżnicowane mogą być biograficzne reakcje na zadanie podjęcia danego procesu społecznego? Czy można określić typowe formy realizacji tego procesu w biografii, jakie są jego cechy? Jakie są rodzaje sytuacji krytycznych, punktów zwrotnych mogących zakłócić realizację danego procesu w biografii i jak radzą sobie z tym jednostki o różnych korzeniach biograficznych? [Schütze 1986].

Druga strategia konstruowania modeli teoretycznych polega na ustaleniu typowych powiązań określonych procesów biograficznych z badanym zjawiskiem społecznym¹³. Badacz posiada zatem ogólną wiedzę na temat realizacji poszczególnych etapów danego procesu. Zostaje ona wykorzystana dla sposobu jego realizacji w biografii jednostki np. procesu stawania się emigrantem. Pytanie jakie stawia sobie badacz jest w tym przypadku następujące: W jaki sposób poszczególne struktury procesowe będą realizowane w różnorodnych społecznych warunkach migracji? [Schütze 1986].

Schütze podkreśla, iż dwie wskazane strategie budowy modelu teoretycznego wzajemnie się uzupełniają. Każda z nich bierze pod uwagę procesualny charakter biograficznej rzeczywistości. Dla każdej podstawowym źródłem wyjaśniania są sekwencje doświadczeń biograficznych. W praktyce badacz decyduje się na realizację jednej z opisanych strategii, co jest równoznaczne z dokonaniem wyboru między badaniem o charakterze socjologicznym (w tym przypadku badacz posługuje się drugą strategią a przedmiotem jego zainteresowania jest społeczna, organizacyjna, i instytucjonalna charakterystyka procesów) lub o charakterze społeczno-psychologicznym (przy wyborze pierwszej strategii) wskazując na indywidualne i/bądź kolektywne uwarunkowania procesów społecznych będących zarazem podstawową stymulacją procesów biograficznych oraz przedmiotem podejmowanej pracy biograficznej [Schütze 1986].

¹² Jako przykład Schütze podaje analizę schematu kariery edukacyjnej studenta, na którą składają się egzaminy wstępne, udział w zajęciach, zaliczenia, egzaminy, obrona pracy magisterskiej, poszukiwanie pracy itp.

¹³ Jako przykład Schütze podaje charakterystykę przebiegu procesu migracji, który w biografii jednostek przechodzi przez etapy: biograficznego schematu działania (planów emigracyjnych), trajektorii (zetrzymanie się z nową rzeczywistością), nowego biograficznego schematu działania (opanowanie trajektorii, adaptacja do nowych warunków).

Modele teoretyczne zorganizowane są wokół podstawowych bloków teoretycznych. Stanowią one kontynuację zainteresowań szkoły Chicago i symbolicznego interakcjonizmu, zajmujących się właśnie analizą biograficznych i społecznych procesów. Schütze wskazuje, iż bloki teoretyczne stanowią opis podstawowych procesów strukturalnych rzeczywistości społecznej, dlatego można je znaleźć w każdym analizowanym jej wymiarze. Na główne bloki teoretyczne składają się: modele karier, modele strukturalnych opisów cyklu życia, modele relacji postaw nosicieli biografii wobec przebiegu swego życia, modele rozwoju i zmian światów społecznych, społecznych milieu, ruchów społecznych [Riemann, Schütze 1987]¹⁴.

4.6. Weryfikacja modelu teoretycznego

Weryfikacja modelu teoretycznego dokonana zostaje przez jego konfrontację z materiałem empirycznym, który nie służył wygenerowaniu modelu. Zastrzeżenie to dotyczy przede wszystkim wywiadów, które stały się podstawą do rozdziałów portretowych. Inne materiały zbierane przy okazji tego samego projektu ale dotychczas dokładnie nie analizowane, mogą być wykorzystane do weryfikacji modelu. Polega ona na sprawdzeniu wszystkich wyszczególnionych kategorii odnoszących się do całego zebranego materiału. Proces ten może być zakończony dopiero wówczas gdy badacz nie znajduje już nowych negatywnych przypadków (tj. nie przystających do modelu), teoretycznych luk oraz kiedy kolejne kategorie wygenerowane z analitycznej abstrakcji i porównania kontrastowego materiału, potwierdzają kategorie modelu teoretycznego.

5. ZARZUTY STAWIANE METODZIE WYWIADU NARRACYJNEGO ORAZ JEGO ZALETY

W ostatniej części artykułu skoncentruję się na uwagach krytycznych oraz zaletach wywiadu narracyjnego. Czytelnik bez trudu stwierdzi, że rozważania na temat wad (choć podaję tu kontrargumenty) przeważają nad uwagami na temat zalet. Te ostatnie jednak starałam się przedstawiać charakteryzując technikę wywiadu narracyjnego, jego teoretyczne założenia oraz procedurę analityczną. Poza tym źródłem dużej części uwag jest krytyczny stosunek do metody biograficznej jako takiej.

---

¹⁴ Szczegółowy opis zagadnień realizowanych przez poszczególne bloki tematyczne oraz przykłady prac w tej dziedzinie przedstawione są w artykule G. Riemanna i F. Schütze (1987) oraz książce A. Rokuszewskiej-Pawełek (2002).

Przedstawione w dużym skrócie kroki procedury analitycznej składają się na pełną realizację metodologicznych postulatów Fritza Schützego. Trzeba zaznaczyć, że nie zawsze badacz podejmuje wszystkie wymienione etapy. Często zatrzymuje się on na poziomie porównania kontrastowego i tworzenia rozdziałów portretowych, czyli dokonuje prezentacji przypadków wzorcowych określonych typów. Niezależnie jednak od tego faktu osoba dokonująca analizy biograficznej staje przed koniecznością określenia jej reprezentatywności oraz trafności i rzetelności. Wiąże się to z podstawowymi zarzutami wysuwanymi wobec metody biograficznej w ogóle oraz symbolicznego interakcjonizmu. *Na poziomie 'teoretycznych ograniczeń' obu orientacji (akcentowanie strony subiektywnej oraz wybór perspektywy mikroteoretycznej) można tu poprzestać na uwadze, iż wszystkie teorie w naukach społecznych implikują preferencje wobec skali i rodzaju rozpatrywanych zjawisk oraz faworyzują określone style poznawcze (...) To formalne ograniczenie nie musi pomniejszać walorów poznawczych podejścia w odniesieniu do konkretnych społecznie doniosłych zagadnień* [Prawda 1989: 95].

Należy zatem rozważyć jakie kryteria oceny jakości dokonanej analizy może podjąć badacz pozostając w obszarze wybranej opcji teoretyczno-metodologicznej.

Procedura weryfikacji umożliwiająca określenie reprezentatywności wyników różni się od „tradycyjnie” stosowanej w naukach społecznych. W tym przypadku można mówić o „reprezentatywności teoretycznej” – Schütze podkreśla, iż wskazane relacje, formy przebiegu procesów społecznych, pojawiają się tam, gdzie zostaną spełnione określone warunki ich występowania. Warunki te zaś zmieniają się pod wpływem ram sociobiograficznych, sytuacyjnych, socio-historycznych danego zjawiska. Zmiany takie służą jednak nie falsyfikacji modelu lecz jego transformacji w znaczeniu pozytywnym, bo wzbogacającym dany model [Schütze 1986].

Jeśli przyjmiemy podstawowe założenia teoretyczne wywiadu narracyjnego określające związek między językowymi formami wyrażen i autentycznością opisywanych przez nie doświadczeń, wtedy o trafności materiału decyduje jego struktura narracyjna. Ocenie trafności danego wywiadu służy więc pierwszy krok analizy – ustalenie schematu komunikacyjnego. Z kolei określenie rzetelności może być dokonane przez powtórne przeprowadzenie wywiadu z daną osobą. Zazwyczaj jednak nie robi się tego, gdyż prawidłowość narracyjnych przedstawień zakłada każdorazową reprodukcję tych samych doświadczeń¹⁵.

¹⁵ Przykładem podjęcia procedury ponownego przeprowadzenia wywiadu w celu określenia rzetelności materiału jest opisany przez G. Rosenthal oraz D. Bar-On przypadek pani Steg-

W odniesieniu do wywiadu narracyjnego pojawiają się też zarzuty dotyczące interakcyjnych warunków wytwarzania danych oraz zderzenia się perspektywy przeszłej i teraźniejszej w narracji. Problemy związane z pierwszym zagadnieniem starałam się wyjaśnić przy omawianiu poszczególnych faz wywiadu narracyjnego. Drugi rodzaj zarzutów można skomentować odwołując się do zasady prezentacji doświadczeń biograficznych w narracji. Jak wskazałam, odróżnieniu teraźniejszej i przeszłej perspektywy służy rozróżnienie poszczególnych schematów komunikacyjnych (argumentacji i narracji). Dają one możliwość analitycznego wyszczególnienia tych dwóch perspektyw choć nie oznacza to, że nie wpływają one na siebie. Przeciwnie, badacz ma szansę obserwacji pracy jednostki nad jej biografią. Na pracę tę składać się może opracowywanie (niekiedy na bieżąco) przeszłych doświadczeń, konfrontacja ówczesnych i obecnych teorii siebie, weryfikacja przeszłej orientacji wobec teraźniejszej itp.

Inna wątpliwość łączy się z pytaniem czy *czy opowieść biograficzna może być źródłem historycznym* [Apitzsch, Inowlocki 2000: 56]. Niewątpliwie wywiad narracyjny nie może być traktowany jako tzw. źródło historyczne. Może być jednak uznawany za narzędzie – środek (biography as a means) umożliwiający zdobycie informacji o rzeczywistości społecznej. Umiejscowienie narracji w konkretnym czasie i przestrzeni nie pozostaje bez znaczenia dla interpretacji tekstu, jednak, zgodnie z tym, co zostało już wcześniej powiedziane, dla badacza zazwyczaj ważniejsza jest odpowiedź na pytanie jak narrator konstruuje swoją opowieść, dlaczego koncentruje się na określonych zdarzeniach itp, a nie realny porządek zdarzeń jako taki. Dodatkową trudnością jest w tym kontekście zasada anonimowości. Z tego punktu widzenia czymś innym jest dokument historii mówionej i czymś innym tekst narracji, której autora zapewnia się o zakryciu jego tożsamości.

Kolejny zarzut jest konsekwencją przeciwnego stanowiska. Niektórzy badacze pracujący przy pomocy metod biograficznych uznają, iż opowieść biograficzna jest przede wszystkim świadectwem rzeczywistości społecznej. Pogląd taki prezentuje np. Daniel Bertaux pisząc: *Założenie, że opowieści o ży-*

---

mann. Brała ona udział w prowadzonych przez Dana Bar-Ona badaniach poświęconych dzieciom osób aktywnie uczestniczących w realizacji Holocaustu. Przeprowadzono z panią Stegmann dwa wywiady narracyjne. Pierwszy prowadzony został przez autora projektu, który będąc Żydem, reprezentował ofiary ojca narratorki. Druga narracja powstała w obecności G. Rosenthal, która przedstawiła siebie jako potomka osób aktywnie popierających nazizm (wnuczkę wysokiego rangą członka NSDAP i córkę kobiety będącej liderem organizacji młodzieżowej dla dziewcząt – Jungmädel-Bund). W tych dwóch niezależnie przeprowadzonych wywiadach, wobec słuchaczy reprezentujących skrajnie różną tożsamość, narratorka w taki sam sposób przedstawia swoje doświadczenia biograficzne (Rosenthal, Bar-On 1992).

ciu nie opisują wiernie przeżytych doświadczeń jest spekulatywne i pozbawione empirycznego uzasadnienia [Bertaux 1996:4]. Stanowisko to, które Bertaux określa jako *realistic approach*, jest przeciwstawione *constructive approach*, kiedy badacz koncentruje się na opowieści biograficznej jako tekście i traktuje ją jako efekt narracji samej w sobie¹⁶. Jak zatem widać wśród badaczy zajmujących się biografią nie ma często zgody co do tego czym ona jest jeśli staje się materiałem analiz socjologicznych. Przypomnijmy, iż wywiad narracyjny łączy te dwa podejścia traktując narrację zarazem jako temat i jako środek.

Przeprowadzona przez badacza analiza materiału regulowana jest szczegółową procedurą. Nie wyklucza to jednak sytuacji, w której badacz przyjmując określoną perspektywę zaczyna narzucać swoje ramy interpretacyjne materiałowi „naginając” go do wygenerowanych już kategorii czy też powstałej wizji interpretacji danego zjawiska. Formalne reguły interpretacji tekstu oraz konfrontacja swojej perspektywy z innymi stanowią środki zabezpieczające przed taką sytuacją. Stosowanie metody wywiadu narracyjnego wymaga od badacza dyskusji własnych spostrzeżeń z innymi, przez co wzbogaca on i uzupełnia własną refleksję¹⁷. Należy podkreślić, iż jedną z podstawowych cech tej metody jest „otwartość” wyrażająca się w możliwości ciągłego jej wzbogacania, lub częściowego wykorzystania bądź modyfikacji¹⁸.

Jedną z przyczyn formułowania wskazanych zarzutów może być sposób prezentacji wyników badań. Strukturalny opis tekstu polegający na drobiazgowej pracy nad transkrypcją, jest kluczowym elementem analizy. Jej efekty poznajemy w dokonanym przez badacza opracowaniu, w którym jednak zazwyczaj nie przedstawia się „kuchni” strukturalnego opisu. Mówi się raczej

¹⁶ Zainicjowana przez Bertaux dyskusja na łamach *Biography and Society Newsletter*, kontynuowana była w kolejnych numerach (por. Davis 1997).

¹⁷ Dla przykładu, seminarium poświęcone omawianiu materiałów zawsze rozpoczyna się od komentarzy wszystkich uczestników na temat analizowanego wywiadu. Każdy zwraca uwagę na interesujące go aspekty materiału. Autor projektu słucha tych uwag i zabiera głos jako ostatni. Ta wstępna dyskusja może uświadomić badaczowi te wymiary analizowanego materiału, na które on sam nie zwrócił dotąd uwagi.

¹⁸ Przykładem może być „Analiza autobiografii Rudolfa Hössa” dokonana przez M. Czyżewskiego i A. Rokuszewską-Pawełek (1989–1990). Autorzy wykorzystali w zmodyfikowanym kształcie proponowane przez F. Schütze kategorie analityczne oraz, częściowo, kolejne etapy analizy wypowiedzi autobiograficznej. Przedmiotem zainteresowania autorów nie był jednak rzeczowy przebieg biografii lecz pojawiające się w tekście autobiografii sposoby ujmowania własnych doświadczeń. Innym przykładem jest zrealizowany przez zespół Katedry Socjologii Kultury UŁ projekt KBN „Biografia i tożsamość narodowa” (1992–1994) (Biografia a tożsamość narodowa, 1997). Zebrane wywiady narracyjne zostały opracowane przez poszczególnych autorów raportu końcowego w różnorodny teoretycznie i metodologicznie sposób.

o rezultatach a nie procesie dochodzenia do nich. Staje się to niekiedy przyczyną nieporozumień i zarzutów wobec takiej praktyki badawczej zwłaszcza, że w mniemaniu wielu badaczy metoda biograficzna nie posiada narzędzi analitycznych umożliwiających obiektywny opis. Dlatego zarzuty takie kierowane są również wobec wywiadu narracyjnego.

Niewątpliwie nie może być uznany za zaletę tryb przygotowywania materiału badawczego. Zbieranie a zwłaszcza szczególnie transkrypcja tekstu jest czynnością żmudną i czasochłonną¹⁹. Proces gromadzenia materiału jest więc długi mimo że, badacz, posługując się metodą jakościową, nie jest zobowiązany do zebrania bardzo dużej liczby wywiadów. Z drugiej strony otrzymany w ten sposób materiał może być wykorzystywany wielokrotnie, pod kątem różnej problematyki. Opowiadana biografia nie dezaktualizuje się, materiał badawczy „nie starzeje się”.

Jak już wspomniałam, od kilkunastu lat posługuję się wywiadem narracyjnym. Dlatego na zakończenie pragnę zwrócić uwagę na kwestie najbardziej dla mnie problematyczne²⁰. Pierwsza z nich dotyczy momentu przeprowadzania wywiadu, druga analizy tekstu. W mojej pracy badawczej zajmuję się problemami tożsamości indywidualnej i zbiorowej, pamięcią biograficzną i społeczną. Stąd niejednokrotnie w wywiadach pojawiają się obrazy innych, stereotypy, uprzedzenia. Przeprowadzając wywiady kilkakrotnie miałam wrażenie, że jestem „wdzięcznym” słuchaczem dla wyrażanych przez narratorów poglądów, w tym właśnie silnych niekiedy uprzedzeń, a tym samym niejako je podzielałam. Były to wywiady bardzo ciekawe i wartościowe pod względem badawczym, jednak ich przeprowadzenie wiązało się z dysonansem poznawczym. Przyznam, że nie miałam odwagi podjąć po zakończonym wywiadzie polemiki. Zresztą trudno jest w moim odczuciu wyznaczyć tu jednoznaczną dyrektywę: czy badacz powinien przedstawić własne poglądy w danej sprawie, czy też może winien powstrzymać się od wyrażania opinii. Wszak przyszedł wysłuchać opowieści o doświadczeniach biograficznych, której autor poświęcił swój czas, podjął emocjonalny, intelektualny i fizyczny wysiłek narracji.

Drugi problem dotyczy wyników analizy narracji. Strukturalny opis tekstu umożliwia dotarcie do drugiej warstwy przekazu, wyłonienie przesłoneń, przemilczeń, wskazanie kwestii dla narratora problematycznych. Podczas gdy sam autor narracji najczęściej nie zdaje sobie z tego sprawy. Uznaje on, iż ba-

¹⁹ Przepisanie średniej długości wywiadu (około 15 stron po 40–50 wersów na stronie) zajmuje ok. 8–10 godzin, często dłużej, jeśli narrator mówi szybko czy niewyraźnie.

²⁰ Więcej na ten temat piszę w artykule *Ethical Aspects of Biographical Interviewing and Analysis* (2004).

dacz zainteresowany jest jego opowieścią aby uzyskać odpowiedź na pytanie „co?” było treścią jego biografii a nie „jak” o niej mówi. Dzieje się tak również wtedy gdy badacz wyczerpująco informuje o celu swojego projektu²¹. W moim odczuciu, zapewnienie anonimowości nie zwalnia badacza od refleksji nad tym problemem. Nie chodzi tu bowiem tylko o uniknięcie możliwości identyfikacji autora narracji (co zresztą często może mieć miejsce, zwłaszcza w przypadku badania społeczności lokalnych lub specyficznych światów społecznych). Chodzi również o podjęcie takiego typu pracy nad opowiedzianą biografiją, której zapewne jej autor się nie spodziewa. Mówiąc potocznie, badacz wydobywa z narracji dużo więcej niż sam autor chciał wypowiedzieć. Stąd należy, w mojej opinii, zawsze stawiać sobie pytanie, jak daleko badacz może posunąć się w swoich interpretacjach i do jakiego stopnia czyjaś narracja biograficzna traktowana być może jako „po prostu” materiał badawczy?

BIBLIOGRAFIA

- A p i t z s c h U., L. I n o w l o c k i [2000], *Biographical Analysis: a 'German' school?* [w:] P. C h a m b e r l a y n e, J. B o r n a t, T. W e n g r a f, *The Turn To Biographical Methods In Social Sciences*, London–New York.
- B e r t a u x D. (red.) [1981], *Biography and Society: the Life History Approach in the Social Sciences*, Sage Studies, London.
- B e r t a u x D. [1996], *A Response to Thierry Kochuyt's 'Biographical and Empiristic Illusions: A Reply to Recent Criticism*, “Newsletter of ISA RC 38 Biography and Society”, s. 2–6.
- Biografia a tożsamość narodowa* [1997], (red.) M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszevska-Pawełek, Wydawnictwo Katedry Socjologii Kultury, Łódź.
- C z y ż e w s k i M., R o k u s z e w s k a - P a w e ł e k A., [1989–1990] *Analiza autobiografii Rudolfa Hössa*, „Kultura i Społeczeństwo, część I”, (1989), Nr 2: 35–65; część II (1989), Nr 3/4: 163–181, część III (1990), Nr 1: 119–135.
- D a v i s K., *Imagined Communities? Some reflections on Biographical Research*, Newsletter of ISA RC 38 Biography and Society.
- D e n z i n N. [1970], *Sociological Methods*, Sage Publications, London.
- D e n z i n N. [1989], *Interpretive Biography*, „Qualitative Research Methods”, Vol 17, Sage Publications, Newbury Park, London.
- E n g e l k i n g - B o n i B. [1994], *Zagłada i pamięć*, IFiS PAN, Warszawa.
- G l a s e r B., S t r a u s s A. [1967], *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative*. Aldine Publishing Company, New York.
- H a ł a s E. [1990], *Biografia a orientacja symbolicznego interakcjonizmu*, [w]: *Metoda biograficzna w socjologii*, red Włodarek J. Ziółkowski M., PWN, Warszawa–Poznań: 197–208.

²¹ Zazwyczaj jednak nie mówi się na czym polega procedura analizy, gdyż bez wiedzy z zakresu lingwistyki, socjologii czy psychologii, takie wyjaśnienie i tak niewiele wnosi. Na ogół narrator jest przekonany, że jego wypowiedź nie będzie spisana dosłownie, jeśli mu się to uświadomi i tak jego wyobrażenie o szczegółowości transkrypcji nie odpowiada rzeczywistości.

- Helling I. [1990], *Metoda badań biograficznych*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii*, red. Włodarek J., Ziółkowski M., Warszawa, Poznań: 13–37.
- Hermanns H. [1987], *Narrative interview – a new tool for sociological field research*, [w:] *Approaches to the study of face to face interaction*, „Folia Sociologica”, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, Nr 13: 43–56.
- Każmierska K. [2004], *Ethical Aspects of Biographical Interviewing and Analysis* [w:] *Biographical Methods and Professional Practice. An International Perspective*, red. P. Chamberlayne, J. Bornat, U. Apitzsch, The Policy Press, Bristol, s. 181–192.
- Prawda M. [1989], *Biograficzne odtwarzanie rzeczywistości (o koncepcji badań biograficznych Fritza Schütze)*, „Studia Socjologiczne”, Nr 4, s. 81–89.
- Riemann G. [2003], *A Joint Project Against the Backdrop of a Research Tradition: An Introduction to “Doing Biographical Research”*, „Forum Qualitative Research”, Vol 3, September, www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-03/3-03hrs-g-e.htm.
- Riemann G., Schütze F. [1987], *Some Notes on a Student Research Workshop on Biography Analysis, Interaction Analysis and Analysis of Social worlds*, „Biography and Society Newsletter”, Nr 8, s. 54–70.
- Riemann G., Schütze F. [1992], *Trajektoria jako podstawowa koncepcja teoretyczna w analizach cierpienia i bezładnych procesów życiowych*, „Kultura i Społeczeństwo”, Nr 2, s. 89–109.
- Rokuszevska-Pawełek A. [1996], *Miejsce biografii w socjologii interpretatywnej: Program socjologii biografistycznej Fritza Schütze*, „ASK”, Nr 1, s. 37–54.
- Rokuszevska-Pawełek A. [2002], *Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków – analiza biograficzna*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rosenthal G., Bar-On D. [1992], *A biographical case study of a victimizer's daughter's strategy: Pseudo-Identification with the victims of holocaust*, „Journal of Narrative and Life History”, Nr 2, s. 105–127.
- Schütze F. [1981], *Prozessstrukturen des Lebensablaufs*, [in:] Matthes A., Pfeifenberger M., Stosberg M., (red.) *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*, Verlag der Nürnberger Forschungschaftlicher, Nürnberg.
- Schütze F. [1984], *Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens*, [w:] Kohli M., Robert G., (red.) *Biographie und soziale Wirklichkeit*, Stuttgart: Metzler: 78–117.
- Schütze F. [1986], *Outline for the Method of Biography Analysis*, Nieopublikowany maszynopis.
- Schütze F. [1989], *Kollektive Verlaufskurve oder kollektiver Wandlungsprozess. Dimensionen des Vergleichs von Kriegserfahrungen amerikanischer und deutscher Soldaten im Zweiten Weltkrieg*, Bios:Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History, 1, s. 31–110.
- Schütze F. [1997], *Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej*, *Studia Socjologiczne*, Nr 1, s. 11–57.
- Schütze F. [2003], *Hulya's Migration to Germany as Self-Sacrifice Undergone and Suffered in Love for Her Parents, and Her Biographical Individualization. Biographical Problems and Biographical Work of Marginalization and Individualization of a Young Woman in Germany*, Part I, *Forum Qualitative Research* Vol 3 September, www.qualitative-research.net/fqs-texte/.
- Strauss A. [1987], *Qualitative Analysis For Social Scientists*, Cambridge University Press.
- Szczepański J. [1973], *Metoda biograficzna*, [w:] *Odmiany czasu teraźniejszego*, Książka i Wiedza, Warszawa, s. 615–649.
- Thomas W.I., Znaniecki F. [1978], *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1–5, Warszawa.

Kaja Kaźmierska
University of Łódź

NARRATIVE INTERVIEW AS A BIOGRAPHICAL RESEARCH METHOD

S u m m a r y

Biographical research has enjoyed immense popularity over the last few decades. Social scientists have rediscovered life histories and provided biographical research with a fresh theoretical and methodological insight (e.g. the concept of narrative interview developed by Fritz Schütze). The paper focuses on narrative interview as a tool for biographical research. Theoretical assumptions, the text analysis and criticism of narrative interview are discussed in detail.